

Г.М. Друк (Мінск)

**МАСТАЦКАЕ ВЫЯЎЛЕННЕ ДУШЫ ЖАНЧЫНЫ-ЛАГЕРНІЦЫ
Ў “СПОВЕДЗІ” Л. ГЕНІЮШ
І “МАЛІТВЕ ДА КАЛЫМЫ” В. КОЎТУН**

У айчыннай літаратуры пра сталінскія рэпрэсіі адметнае месца займае “Сповідзь” Л. Геніюш. І найперш таму, што ў гэтай кнізе трагедыя часоў культу асобы паказаная вачыма жанчыны, прычым жанчыны з адметным светаўспрыманням і талентам. Сваю старонку ў гісторыі асэнсавання тэмы ГУЛАГу пакінула В. Коўтун, стварыўшы “Малітву да Калымы”. Супастаўленне дакументальна-аўтабіяграфічнага твора Л. Геніюш і літаратурнай містыфікацыі В. Коўтун дазволіць па-новаму паглядзець на праблему мастацкай свядомасці. У прыватнасці, на здольнасць аўтара ўжывацца ў “трэці” вобраз, выбудоўваць яго характар, на якасць спасціжэння чужога светаўспрымання, меру аб’ектыўнага паказу рэальнасці вачыма прыдуманнага мастацкага суб’екта. Ім з’яўляецца вобраз Лесі Беларускай, ці лагерніцы Ларысы Марозавай, фактаў рэальнага існавання якой навукоўцы пакуль не адшукалі.

Калі ў “Сповідзі” ўвасоблены рэальны лёс асобы з дакладнай гістарычнай геаграфіяй яе быцця, то ў паэтычным эпасе “Малітва да Калымы” гераіня не з’яўляецца носбітам канкрэтнай біяграфіі. Хаця відавочным застаецца жаданне В. Коўтун надзяліць Лесю Беларуска асобнымі рысамі індывідуальнага чалавечага лёсу, у які яна сама, як і многія іншыя, па словах аўтара, спачатку шчыра паверылі. Дэталі змiфалагізаванай біяграфіі Ларысы Марозавай былі вядомы ёй дзякуючы найперш былому вязню Калымы В.Малагушу. Таму ў вершах прыгадваецца то Палессе, то Маладзечна, узнікаюць вобразы каханага, маці, сябровак, сына, але гэтыя асобы не канкрэтызаваны ў творах (“Сястры”, “Маладзечна”, “Радкі аб любові”). Пасіўнае выкарыстанне мастацкіх сродкаў індывідуалізацыі не перашкодзіла стварэнню паўнакроўнага псіхалагічнага партрэта гераіні, якая ўспрымае свет адпаведна жаночай прыродзе і сутнасці. І разам з тым, адчувае, бачыць рэальнасць па-свойму, доказам чаму адметны характар вобразна-ідэйнага мыслення лірычнай гераіні.

У літаратуразнаўчых працах ужо адзначалася, што гераіня і Л. Геніюш, і Леся Беларуска ўспрымаюць свой час як катастрофу для ўсяго чалавечтва з прычыны маштабнага распаўсюджвання энергіі зла (Локун В.І. [1, с. 130], Нуждзіна Т.С. [2, с. 144], Чабан Т.К. [3, с. 7]). Духоўны свет літаратурнай гераіні раскрываецца пры дапамозе біблейскіх матываў і сімвалаў, кантрастных вобразаў: “неба” і “пекла”, “крыжа” і “аўтамата”, “царквы” і “турмы” – у Л. Геніюш; “коласа” і “сярпа”, “нівы” і “вечнай мерзлаты”, “дрэва” і “пілы”, “птушкі” і “крамлёўскага арла” – у В. Коўтун. Нават моцная жаночая натура, якой надзелены абедзве гераіні, кранае

сваёй безабароннасцю перад жорсткаю сілаю абставінаў. У віры зацятага болю жыве Леся Беларуска, якая з горыччу канстатуе: “Я думала свет дабрыні... Ён вечны. / Але дайці ўжо не магу да толку, / чаму стаў грубым ён, бесчалавечным?” [4, с. 105]. Адзін з падыходаў В. Коўтун да раскрыцця трагізму становішча жанчыны-вязня, яе душэўных пакутаў – зварот да традыцыйных вобразаў жаночай долі, народнай песні (вершы “Рута”, “Не чую”, “Не плач...”, “Гісторыя хваробы” і інш.). Як прыклад: “і крыжыкам, і гладзю сум расшыты” [4, с. 109], “нам, паланянкам, вечно ў снежных сумётах ляжаць” [4, с. 111], “Песня смерці адна. Толькі пілы, сякеры.../ Сякеры і пілы! / Прорва думак, і болю, і гора гара” [4, с. 121]. Распаўсюджаны вобраз у вершах – застылага пагляду, замерзлай слязы, слязінкі-ільдзінкі. “Не плач пры іх! Не плач пры іх!” [4, с. 126], – спрабуе ўтаймаваць хвалю распачы Леся Беларуска. Спавядаецца ў натуральным праяўленні жаночага болю, эмацыянальна насычаным у лексіцы, і Л. Геніюш: “схапіў мяне плач страшны, нялюдскі” [5, с. 369], “уцякаю не-дзе ў кут і раву, як жывёла” [5, с. 414], “у бараку я енчу” [5, с. 429].

Можна звярнуць увагу і на такі аспект жаночых пачуццяў, як перажыванне назаўсёды страчанага – маладосці, знешняй красы, радасці кахання, разбурэння сям’і і наогул родавых, чалавечых сувязяў. Л. Геніюш піша аб тым, што згуртаваная ёю “беларуская сям’я” ў лагеры не магла выносіць паху якой-небудзь парфумы, бо яна асацыіравалася з начальствам і насіллем, якое ад яго ж ішло. Але падаецца па-мастацку лагічным зварот В. Коўтун да стварэння зусім верагоднага для лагера эпізоду: жаночы барак забыў пра “голад “пайкі” і смурод бахіл” [4, с. 112], бо доктар-зэк прынёс ім “Красную Москву”. Для Л. Геніюш вартасць жыцця не вымяраецца прыгожай вопраткай, але не згадаць у сваім апаведзе пра аблічча, адзенне, у якое апраналі зэчак, на прысвоеныя нумары, яна не магла, бо бачыла ў гэтым адзін са спосабаў сістэмы прымусіць жанчыну забыць, што яна чалавек. Дзякуючы асобным штрыхам, дэталям і ў калымскім цыкле ствараецца праз такі ракурс паказу становішча лагэрніцы трагедыіны вобраз Калымы: “у чунях сосны, у сцігматах драты” [4, с. 122]. Стрымана, нават скупа, калі ўжо і слёз не стае ад пякучага болю, а замест яго нараджаецца злосць, прагучыць для нашчадкаў праўда пра ГУЛАГ: “Мрояў нашых во-блак залаты. / Я запісала ўсё – душой, і неаспрэчна! / Тут, на скрыжальных вечнай мерзлаты” [4, с. 109].

Рэаліі лагернага жыцця, побыт успрымаюцца жанчынай надзвычай абвострана, эмацыянальна ярка. У “Сповідзі” Л. Геніюш вобраз лагера раскрываецца найперш праз канкрэтныя чалавечыя лёсы, аўтарскую ацэнку чужога выказвання, учынку, паводзінаў, а таксама праз каментарыі, бы-вае, іранічна-з’едлівыя, аб бытавых умовах (напрыклад, давалі сenniкі і падушкі са стружак, “як мерцвякам” [5, с. 399]). Метафарычныя вобразы, створаныя В. Коўтун, таксама ўражваюць сваёй экспрэсіўнай выразнасцю, нечаканасцю асацыятыўных сувязяў, псіхалагічнай канкрэтнай

напоўненасцю. У вершы “Малітва да Калымы” гераіня бачыць, як “месяц завіс залаты / акрайчыкам хлеба ўтары” [4, с. 104]. На лесапавале, дзе для сякер і пілаў “свята”, для чалавека “кара і мох, як пайка для салдата” [4, с. 113]. Не падлягае вымярэнню традыцыйнымі меркамі боль чалавека, які асуджаны дзесяць год трываць сітуацыю, “калі ўсцяж над табою – у дзірках брызент. / І ў паўсотню мароз – пад брызентам” [4, с. 120]. У вершы “Сланечнік” аўтар ідзе ад стварэння сітуацыйнага малюнка да заключэння думкі-ідэі ў абагульнены вобраз, які ў сваю чаргу ў апошніх радках становіцца эмацыянальна-акрэсленым, прадметна-адчувальным аж да фізічнага перажывання. Галодным вязням з перасыльнага этапа такія ж няшчасныя з зоны перакінулі цераз дрот сланечнік, які ў Лесі Беларускай нечакана асацыіруецца з лагерным існаваннем (“Касцей людскіх як шалупіння зернят, / Па ўсім этапе – налузала смерць”) і ўласным лёсам (“І толькі я пакінута на свеце / <...> Адна з тых семак, што чакала смерці / На нарах... На этапах, ...на зубях!”).

Праблема здзеку са святога пачуцця мацярынства і яго натуральных праяў закранута ў калымскіх вершах В. Коўтун “Цішыня”, “Чаму?” і асабліва пранізліва гучыць у Л. Геніюш. Лёс сына Юркі, як і свой уласны лёс, быў ахвяраваны мужнай паэткай на алтар Бацькаўшчыны. Той факт, што яго трымалі ў зняволенні, спойвалі, скіроўвае да думкі пра выроджанае аблічча сталінізму: ведалі каты, што жанчыне-маці будзе балець наймацней. Душэўны боль за лёс сына як грэх, як малітва становіцца скразным у раздзелах пра лагер. Л. Геніюш шчыра спагадае тым, у каго забіралі дзяцей у спецзону і не дазвалялі матулям з імі бачыцца, альбо нагул труцілі малых спецыяльнымі парашкамі.

У “Споведзі” і ў “Малітве да Калымы” перад намі жанчына-паэтка. У выніку вобраз-характар, душа гераіні раскрываюцца перад чытачом і іншымі гранямі: яна не толькі безабаронная, але і незвычайна смелая, унутрана свабодная, нязломная. Гераіня “Споведзі”, як і сама аўтар, уражвае ўменнем пераадоўваць пачуццё страху перад усім і ўсімі, здольнасцю выяўляць культуру мыслення і паводзінаў пры любых абставінах, быць міласэрднай да жывога чалавека і іранічнай побач з “чалавекам-зверам”. У В. Коўтун “я” лагерніцы-паэтки раскрываецца ў вершах “Піяф”, “У лагерным бараку”, “Выстаю...”, “Нас выбірайце ў лідэры, мужчыны!”, “Аб сіле жаночай любові” і інш. Духоўныя пошукі гераіні ідуць ад думкі “каб свет паратаваць, што можа ліра / між чорнай ноччу і халодным днём?...” [4, с. 109] да ідэі пра ўласнае місіянерства. Як і ў “Споведзі”, узнікае адчуванне ўкрыжаванасці свайго лёсу: “Цвік забівае хтосьці ў ногі мне. / І ў галаву... І выцягнуць не можна” [4, с. 106].

Фарміраванне ўнутранай прасторы асобы і захаванне яе ад надзору сістэмы было складанай задачай ва ўмовах лагера, але неабходнай для выжывання чалавечага “я”. Сістэма духоўных каштоўнасцяў аўтара “Споведзі” і яе гераіні, таксама як і Лесі Беларускай, – гэта той свет, які

“чарнілі. Рабавалі. Гналі... / На плаху. Наразброд. На Калыму. / Аднак жа вышыню яго прызналі” [4, с. 108]. Праўда, воля, чалавечнасць, інтэлект, радзіма, братэрства ўсіх народаў – тое, што жанчына ратуе, як і гонар свой чалавечы, ва ўмовах несвабоды, што страшна страціць, калі “Дух ламаюць дзень пры дні” [4, с. 128]. Такі погляд на жыццё выяўляе чалавека з глыбока гістарычным мысленнем, гуманіста і патрыёта, дыктуе адпаведную пазіцыю – стаць “стаць дачкой і байцом” [4, с. 116]. На думку Т. Чабан, “Сповідзь” Л. Геніюш адрозніваецца ад таго, што напісана пра сталінізм, менавіта светаўспрыманням гераіні, якая адчувала сябе не ахвярай часу, а свядомым змагаром за нацыянальную ідэю і чалавечнасць [3, с. 7]. Гістарычна дальназоркай з’яўляецца і Леся Беларуска, якая, нібы духоўны сувязны паміж пакаленнямі, паўстае з невядомых, рэальна знішчаных на Калыме і ў іншых лагерах людзей, творцаў (“На прыцэле не я, а народ” [4, с. 111], “Я ж душы тут, як храмы, берагу” [4, с. 115], “Я – вораг гвалтоўных акцый, / хлусні і пагардлівых жэстаў. / Я – часцінка цывілізацыі / Ад Палацка і да Брэста” [4, с. 116], “як свечкі на вятрах тваіх, радзіма. / Ад Янкі... Алаізы... І – Максіма” [4, с. 129]).

У выніку параўнальнага аналізу асобных момантаў твораў Л. Геніюш і В. Коўтун можна звярнуць увагу на архетыповы для беларускай літаратуры характар жаночай пазіцыі ў сітуацыі выпрабаванняў ад Скарынаўскай Юдзіф да Л. Геніюш і самой В. Коўтун. Многія вершы ў калымскім цыкле настолькі абагульненыя падаюць з’явы, што зместам мацней прывязаны да сучаснасці. Але гэта прыкмета якраз і вылучае сапраўдную літаратурную містыфікацыю як мастацкую з’яву – стварэнне вобраза суб’екта, калі ён не рэальная гістарычная асоба, паводле розных актуальных матэрыялаў. Часам праз выпадкова вылучаны падсвядомасцю аўтара дэталі, праз якія адлюстроўваецца стыль самой эпохі, у дадзеным выпадку 90-х гг. XX ст., В. Коўтун стварыла арыгінальныя вобразы, паказала нават вядомае па-новаму ад імя дамысленай асобы. Аўтар літаратурнай містыфікацыі чула абышлася з жыццёвым матэрыялам і аб’ектыўна, тыпова перадала рэальнасць ГУЛАГа ў адпаведнасці са спецыфікай жанру, які быў выкарыстаны.

Літаратура

1. Локун, В.І. Малітва, звернутая да людзей / В.І. Локун // Маладосць. – 2010. – № 4. – С. 128–131.
2. Нуждзіна, Т.С. Лагерны міф і мастацкая рэальнасць: Паэтычны свет В.Коўтун на сумежжы стагоддзяў / Т.С. Нуждзіна // VII рэспубліканскія Калеснікаўскія чытанні: матэрыялы рэспубліканскай навуковай канферэнцыі (г. Брэст, 15 снежня 2009 г.): у 2 ч. / [пад агульнай рэдакцыяй А.С. Кавалюк]. – Брэст, 2010. – Ч. 1. – С. 141–147.
3. Чабан, Т.К. Сповідзь нескаронага сэрца / Т.К. Чабан // Літ. і мастацтва. – 1990. – 6 ліп. (№ 27). – С. 6–7.
4. Коўтун, В.М. Выбранае / В.М. Коўтун. – Мінск: Лімарыус, 2011. – 280 с.
5. Геніюш, Л. Выбраныя творы / уклад., прадм. і камент. М. Скоблы / Л. Геніюш. – Мінск: Беларускі кнігазбор, 2006. – 616 с.